

УДК 37.013-057.875-027.561

Олександр Мамон

ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

А Розглядаються питання мотивації та стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів. Розкрито поняття педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів. Проаналізована роль педагогічного стимулювання в навчальному процесі. Охарактеризовані педагогічні умови вирішення проблеми педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів. Визначені етапи реалізації педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: мотив, стимул, мотивація, стимулювання, навчально-пізнавальна діяльність, педагогічне стимулювання.

Александр Мамон. Этапы реализации педагогического стимулирования учебно-познавательной деятельности студентов в процессе профессиональной подготовки.

А Исследована проблема мотивации и стимулирования учебно-познавательной деятельности студентов. Раскрыто понятие педагогического стимулирования учебно-познавательной деятельности студентов. Проанализирована роль педагогического стимулирования в учебном процессе. Охарактеризованы педагогические условия решения проблемы педагогического стимулирования учебно-познавательной деятельности студентов. Определены этапы реализации педагогического стимулирования учебно-познавательной деятельности студентов в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: мотив, стимул, мотивация, стимулирование, учебно-познавательная деятельность, педагогическое стимулирование.

Olexandr Mamon. Implementation Stages of pedagogical stimulation of students' educational and cognitive activity in their professional training process.

S The questions of students' educational and cognitive activity motivation and stimulation are examined in the article. The pedagogical stimulation concept of students educational and cognitive activity is exposed. The role of the pedagogical stimulation in the educational process is analyzed. Pedagogical conditions of solving the problem of pedagogical stimulation of students' educational and cognitive activity are characterized. The stages of the realization of pedagogical stimulation of students' educational and cognitive activity in their professional training process are defined.

Key words: reason, stimulus, motivation, stimulation, educational and cognitive activity, pedagogical stimulation.

Постановка проблеми. Такий вид людської діяльності, як навчальна, потребує реалізації всіх відомих видів мотивації. Особливо це відноситься до вищої освіти, оскільки в період навчання у ВНЗ відбувається становлення особистості фахівця і якість його формування значною мірою залежить від мотивів учіння.

Педагогічне стимулювання – концепція навчання, складна багатокомпонентна система, що складається з підсистем: викладання (діяльності викладача) та учіння (навчально-пізнавальної діяльності студентів). Позитивні мотиви, здібності та потреби лежать в основі продуктивності учіння, активна навчально-пізнавальна діяльність є умовою їхнього формування. Однак, ні мотиви, ні потреби безпосередньо не регулюють діяльність суб'єкта учіння, вони реалізуються за допомогою педагогічних стимулів. Формування позитивної мотивації учіння і під-

тримка вже існуючих пізнавальних потреб відбуваються завдяки організації педагогічних впливів на студента як на вже сформовану особистість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що істотною характеристикою діяльності є її вмотивованість. Мотивації як провідному фактору пізнавальної активності особистості присвячено чимало досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців (М. Алексєєва, Л. Божович, А. Вербицький, Б. Додонов, Є. Ільїн, С. Занюк, І. Зарубінська, Т. Левченко, А. Маркова, А. Маслоу, Н. Саланович, Е. Стоунс., А. Чунаєв, О. Яцишин та ін.).

Аналіз педагогічних досліджень дозволяє стверджувати, що починаючи з 70-х років ХХ ст. серед педагогічних процесів і явищ функція стимулювання обґрунтовувалася, в основному, у виховному процесі. Г. Щукіна виокре-

мила стимулюючу функцію навчання.

Проблему стимулювання і мотивації пізнавальної діяльності учнів досліджували психологи Л. Божович, Н. Добринін, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, П. Якобсон та ін., які формування мотивів навчання розглядали у тісному зв'язку із зовнішніми умовами.

Проблемам педагогічного стимулювання присвячені також дослідження Л. Гордін, О. Любашенко, В. Пряникової, В. Тарасюк, О. Черноус, в яких зазначений феномен вивчався в аспекті розвитку пізнавальної активності тих, хто навчається.

У галузевій енциклопедії педагогічне стимулювання визначається як свідоме, цілеспрямоване використання з метою всебічного та гармонійного розвитку особистості об'єктивно властивих суспільству матеріальних та ідеальних, зовнішніх і внутрішніх стимулів, які відповідають їхньому індивідуальному розвитку [3].

У словнику зазначається, що педагогічне стимулювання – це така рушійна сила навчального процесу, яка забезпечує сприятливі умови між педагогом і студентом із метою навчання на основі об'єднання суб'єктивного досвіду студентів (інтерес, здібності, бажання) з педагогічними знаннями [6].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття.

Проблема стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів тісно пов'язана з мотивацією. Діяльність збуджується як внутрішніми (процесуальними), які пов'язані зі змістом діяльності та процесом її виконання, так і зовнішніми, що зумовлені ширшими взаєминами особистості з навколишнім середовищем, мотивами. Однак як сильний збудник суспільної поведінки в цілому зовнішні мотиви самі по собі не забезпечують включення студента в навчальну діяльність, що спрямована на засвоєння навчальної інформації. У цей процес повинні бути включені внутрішні пізнавальні мотиви, адже саме вони, на нашу думку, будуть визначати ефективність навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Метою даної статті є визначення етапів реалізації педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мотиваційна основа навчальної діяльності складається з таких елементів: зосередження уваги на навчальній ситуації – усвідомлення сенсу діяльності – усвідомлений вибір мотиву – цілепокладання (постановка студентами мети навчальної діяльності) – прагнення до мети (здійснення навчальних дій) – прагнення до досягнення успіху (усвідомлення впевненості у правильності своїх дій) – самооцінка процесу і результатів діяльності (емоційне ставлення до діяльності) [2, с. 202–205].

Із мотивацією навчально-пізнавальної діяльності студентів тісно пов'язана проблема її стимулювання. Проте зазначимо, що окреслена проблема досліджена недостатньо.

У психологічній науці стимулом називають зовнішнє спонукування людини до активної діяльності [6, с. 93]. Різноманітні зовнішні умови, що виступають як стимули пізнавальної діяльності, викликають відповідну діяльність людини не прямо, а опосередковано, через внутрішні умови. Головне призначення стимулів навчання – створити умови, при яких у студентів з'являються і розвиваються пізнавальні потреби [7, с. 176].

У довідковій педагогічній літературі стимул визначається як зовнішній вплив на особистість, колектив, групу людей, який активізує їхню мотиваційну сферу, а через неї й певну діяльність [6, с. 325]; об'єктивний фактор, роль якого визначається не матеріальною природою, а значенням для здійснення конкретного виду діяльності; сукупність педагогічних і психологічних способів дій на особистість [8, с. 34]; як те, що спонукає до дії, поведінки.

Стимули є чинниками, що регулюють прояви тієї або іншої властивості мотиваційної сфери особистості. Мотивація виступає механізмом співвідношення зовнішніх і внутрішніх чинників поведінки особистості, які визначають виникнення, напрями і спосіб здійснення конкретних форм її діяльності. Стимули можуть впливати на вибір особистістю своїх потреб під впливом суб'єктивної оцінки їхнього об'єктивного значення. Тому вони є не тільки спонукальною силою, але й показником активності самого суб'єкта, формою його самоуправління. Стимули й мотиви виникають тоді, коли: є предмет задоволення потреби; визначена мета діяльності; відомі засоби, за допомогою яких ця мета може бути досягнута; людина володіє навичками для застосування цих засобів; у людини є впевненість в успіхові.

Таким чином, людина спонукає себе до активної діяльності не самим предметом, а мотивом. Якщо відсутня одна з ланок, що входять до структури мотиву, відсутній і мотив діяльності і, як наслідок, відсутня й сама діяльність із задоволення потреби.

Тому до змісту стимулів можна включити: 1) мету діяльності; 2) знання про засоби діяльності; 3) уміння і навички з використання цих засобів; 4) впевненість у досягненні успіху [10, с. 45].

У сучасній педагогічній науці стимулювання і мотивація діяльності студентів розглядаються як один із основних компонентів цілісного педагогічного процесу.

Сутність поняття «мотивація» відображає її залежність від потреб, адже мотивація є рушійною силою людської поведінки і початком процесу засвоєння, який завжди пов'язаний із потребою як однією з умов розвитку особистості.

Навчально-пізнавальна діяльність може стимулюватися різними зовнішніми мотивами – самоствердження, престижність, необхідність, досягнення тощо. Дослідження навчально-пізнавальної діяльності студентів показало, що серед внутрішніх потреб найбільший вплив на її ефективність має потреба в досягненні, під якою розуміється прагнення до покращення результату своєї діяльності. Задоволеність студентом навчанням значною мірою залежить від задоволеності цієї потреби. І. Зимня зазначає, що така задоволеність змушує студента концентруватися на навчанні і в той же час підвищує його соціальну активність [4, с. 100]. На її думку, для організації навчальної діяльності найбільший інтерес мають мотиви інтелектуально-пізнавального плану, які співвідносяться зі специфічною людською пізнавальною, інтелектуальною потребою. При цьому, як показують дослідження, «найбільший вплив на академічні успіхи здійснює пізнавальна потреба в сукупності з високою потребою у досягненні» [4].

Внутрішня мотивація виникає в тих випадках, коли головною метою студента є отримання задоволення від самого навчання. Якщо ж він вчиться, щоб досягти пев-

ного результату, отримати конкретну користь від свого навчання (мати непогані оцінки, закінчити навчальний курс, реалізувати поставлені вимоги, набути знання у певній галузі), то на нього більше діє зовнішня за своїм характером мотивація. Тут обидві мотивації ефективні, різниця лише в тому, що внутрішня мотивація збуджує студента до дій, тому що він хоче вчитися. Сам навчальний процес приносить йому радість. Чим більше він навчається, тим більше задоволення отримує і тим більше йому хочеться вчитися. Тому внутрішня мотивація сама себе закріплює. Коли студент докладє зусиль під дією зовнішньої мотивації, то після досягнення мети (закінчився курс, виконав контрольну або курсову роботу) ця мета зникає; вона перестає його мотивувати, і він більше не намагається досягти певного результату.

Найбільший інтерес у ракурсі мотивації та стимулювання навчальної діяльності представляє самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів. На думку І. Зимньої, саме у ній значною мірою виявляється мотивація, цілеспрямованість, а також самоорганізованість, самостійність, самоконтроль та інші особистісні якості студента [5, с. 110]. У зв'язку з цим учена стверджує, що самостійна навчальна діяльність має бути усвідомлена як вільна за вибором, внутрішньо вмотивована діяльність, яка передбачає виконання цілої низки дій, що до неї входять: усвідомлення мети своєї діяльності, прийняття навчальної задачі, надання їй особистісного сенсу, підпорядкування цієї задачі іншим інтересам, формам роботи студента, самоконтроль у процесі виконання тощо [5, с. 112].

Головною метою педагогічного стимулювання є формування таких якостей особистості майбутнього фахівця, як самоаналіз, самокритика, самопізнання, самовдосконалення, самоконтроль, самостимулювання. Сутність стимулювання полягає в тому, щоб перетворити потрібне та необхідне в бажане. Цьому, на думку педагогів і психологів, допомагає самопізнання і самоаналіз, які передбачають самоспостереження, пізнання самого себе, професійну самооцінку й рефлексію, тобто роздуми про самого себе, своє призначення й самореалізацію. Самоспостереження, а потім саморефлексія – це вміння дивитися на себе з очима іншого, це діалог, який викладач і студент ведуть із самим собою. Стимулювання передбачає при цьому подолання недоліків у навчальній діяльності, вдосконалення набутих якостей і, безумовно, розвиток професійних якостей особистості майбутнього фахівця.

Результати діагностичного дослідження свідчать, що найчастіше мотиваційна сфера студентів представлена байдужим ставленням до власної навчально-пізнавальної діяльності. Певний інтерес виникає за умови використання інноваційних методів навчання або необхідності отримання заліку, позитивної оцінки. Більшості студентам властиве переважно позитивно-пасивне ставлення до навчальної діяльності в цілому, невизначена настанова щодо самооцінки навчальної діяльності з метою підвищення якості оволодіння професією; недостатнім є рівень загальнонавчальних і фахових умінь і навичок. До участі в оцінній діяльності їх спонукають переважно мотиви ситуаційного типу. Спостерігається індивідуальне ставлення до професійної підготовки у поєднанні з позитивними настановами щодо її результату. Характерна відсутність ініціативи в навчальному процесі, спрямованій на формування і розвиток професійних особистісних якостей.

Відтак, постала проблема педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі професійної підготовки.

Вирішення цієї проблеми передбачає створення відповідних педагогічних умов, до яких можна віднести:

1) створення гуманного, професійного освітнього середовища як системи педагогічних і психологічних умов і впливів, що забезпечує самореалізацію і рефлексію всіх суб'єктів навчальної діяльності та вимагає змін у самій навчальній діяльності; 2) педагогічне стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів, що забезпечує узгодження педагогічного освітнього інваріанту зі суб'єктивним досвідом студентів і зумовлену внутрішньою мотивацією.

У навчальному процесі визначені педагогічні умови здійснюються наступними етапами педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів:

1) усвідомлення сутності навчальної діяльності. Увага дозволяє студентові зосередитися, усвідомити особистісний сенс наступної навчальної діяльності, що знаходить відбиття у готовності діяти. Отже, викладачі на початку роботи розкривають студентам сутність навчально-пізнавальної діяльності, повідомляють, які знання необхідно засвоїти, які способи опанувати, як необхідно побудувати самостійну навчальну діяльність;

2) усвідомлений вибір мотиву. Зовнішні мотиви актуалізують необхідну потребу, що стимулює особистість на здійснення певних дій. Проте для ефективної навчальної діяльності необхідно, щоб студент усвідомив необхідність опанування новими знаннями, вміннями, навичками, прагнув здолати пізнавальні утруднення, виробити в собі необхідні здібності та професійні якості. З цією метою викладачі використовують навчальні ситуації для вибору й усвідомлення мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентами, а саме: ситуація вибору при визначених варіантах відповідей (закритий вибір), ситуація вільного (відкритого) вибору без відповідей, ситуація вибору з кількох односпрямованих спонукань (суперядність мотивів із конфліктом), ситуація вибору з обмеженнями (дефіцит часу, змагальна ситуація тощо);

3) зосередження уваги на навчальній ситуації. Для включення у діяльність, для виконання певного завдання студентові необхідно зосередити свою увагу на навчальній ситуації, переорієнтувати на неї свої інтереси, цілі, мотиви, загальмувати негативні спонукання. Для реалізації зазначеного елемента в практиці підготовки майбутніх учителів використовувалися цікаві приклади, парадоксальні факти, незвична форма подання навчального матеріалу, дидактичні ігри, дискусії, аналіз педагогічних ситуацій, роз'яснення значущості та використання отриманих знань у майбутній професійній діяльності, емоційне забарвлення навчальної роботи;

4) визначення студентами цілей навчальної діяльності. Якщо мотив спонукає діяльність, то мета визначає спрямованість активності студента, характер його навчальних дій. Відтак, оцінивши навчальну ситуацію, сконцентрувавши на ній свою увагу, студент визначає мету і прагне досягти її. Отже, викладачі прагнуть до того, щоб студент чітко, усвідомлено уявляв, які знання йому необхідно засвоїти, які вміння виробити, що для цього необхідно зробити, а саме: навчитися вирішувати певний тип завдань, вирішити їхню певну кількість, виконати самостійне завдання тощо. Відтак, постановка

студентом мети, яка представлена у вигляді форми, образу, усвідомленого, передбачуваного результату діяльності, актуалізує готовність до її досягнення і тим самим визначає подальшу спрямованість дій студента.

5) організація самостійної роботи студентів. Проте цей елемент зумовлює наявність протиріччя: між тенденцією до самостійної навчально-пізнавальної діяльності та можливістю її реалізувати студентом. Для вирішення цього протиріччя викладач використовує прийоми чергування різних видів діяльності (репродуктивних, конструктивних, творчих, усних, письмових, складних, легких, індивідуальних, групових, фронтальних), оцінювання навчальної діяльності здійснюється таким чином, щоб чергувати у студентів мотиви та емоції з позитивною та негативною модальністю, залучати студентів до активного пошуку, самоконтролю і самооцінки;

6) організація у навчальній діяльності оперативного зворотного зв'язку. Здійснення навчальної діяльності обов'язково супроводжується наданням студентам інформації, що стимулює їх, яку отримують шляхом контролю, самоконтролю, оцінювання й самооцінювання її перебігу та результатів. Зацікавленість, прагнення до навчальної діяльності виникають і закріплюються, якщо те, що заплановано досягнуто, є результатом та задоволення від роботи. Отже, студентам пропонуються конкретні завдання, виконання яких супроводжується наданням інформації щодо успішності їх виконання;

7) самооцінка процесу і результату навчально-пізнавальної діяльності – емоційне ставлення до неї. Обов'язковою умовою ефективної навчальної діяльності є створення мотивації завершення – студент має оцінити, які визначені цілі досягнуті, які – ні, визначити причини цього, сформулювати для себе висновки, завдання на подальшу роботу. Усвідомлюючи сутність і значення навчальної діяльності, студент співставляє її якість із нормативами, стандартами, прагненнями і виявляє готовність відповідати за власні дії. Відтак, самооцінка, рефлексія навчальної діяльності студента визначає її соціальність. Педагогічна значущість самооцінки полягає в тому, що в ній проявляється не предметна, а суспільне стимулювання діяльності, що відкриває особистості можливості для її вдосконалення.

Висновки з даного дослідження. З огляду на досліджувану проблему, педагогічне стимулювання визначаємо як рушійну силу навчального процесу, що забезпечує узгодження педагогічного освітнього інваріанту із суб'єктивним досвідом студентів і зумовлену внутрішньою мотивацією, пов'язаною з саморегуляцією студентів і забезпечує розвиток рефлексивно-оцінних умінь майбутнього фахівця шляхом застосування методів самостійної навчально-пізнавальної діяльності, перенесення набутих знань, умінь, навичок у нові ситуації навчання та професійну діяльності.

На думку науковців і практиків, основне призначення педагогічного стимулювання полягає у створенні атмосфери творчого підходу до набуття знань, збудження прагнення до пошуку та опанування новою інформацією, формування потреби особистості у самовдосконаленні.

Можна визначити такі основні положення педагогічного стимулювання:

1. Процес стимулювання передбачає врахування віко-

вих і психологічних особливостей людини, оскільки з віком більшу значущість набувають стимули, які пов'язані з прагненням одержати схвалення оточуючих і визначення свого місця у соціумі.

2. Проблема стимулів – це проблема активізації внутрішніх сил діяльності і розвитку особистості. Стимули, які є найважливішими у формуванні особистості, виступають безпосередніми спонукальними чинниками життєдіяльності суб'єкта та активізують його.

3. Спонукальна дія стимулу стає реальною, якщо спонукання, об'єктивно викликане ним, сприймається свідомістю й емоційно-вольовою сферою особистості й правильно оцінюється нею. Стимули впливають на формування мотиваційної сфери суб'єкта діяльності. Таким чином, природа діяльності розкривається в особливому виявленні чинників, що детермінують нею.

4. Зовнішні впливи не завжди сприймаються особистістю, а сам стимул в одному випадку буде стимулювати студента до навчально-пізнавальних дій, в іншому – залишиться лише потенційним чинником.

5. Ефективність педагогічного стимулювання залежить від індивідуалізації та диференціації застосування стимулів, від того, наскільки точно вони зорієнтовані на індивідуально-психологічні особливості внутрішнього світу студентів.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження складає основу для проведення подальших теоретичних і практичних досліджень у напрямі розроблення технології педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі професійної підготовки. Треба більшої уваги приділити стимулюючій ролі оцінки. Зазначимо, що при правильному розумному її застосуванні вона активно впливає на розвиток особистості студента, сприяє усвідомленню ним процесу навчальної роботи і розумінню рівня власних навчальних досягнень, стимулює формування домагань і прагнень, впливаючи на сферу переживання успіху або невдачі. Тому стимулююча роль оцінки (оцінка знань у балах або словесна; оцінні судження педагога або студента щодо роботи іншого студента, всієї групи або взаємооцінка) адекватно зростатиме за умови, коли вона буде об'єктивно справедливою, не упередженою, не пов'язаною з будь-якими побічними впливами, що підніме не лише її педагогічний, але й соціальний авторитет. Продумане педагогічне оцінювання, як правило, захоплює емоційну та вольову сфери особистості студента, що, у свою чергу, стає інструментом стимулювання самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів та адекватної самооцінки власної навчальної діяльності.

Література

1. Власова О.І. Педагогічна психологія : навч. посібник / О.І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
2. Гребенюк О.С. Теорія обучения : учеб. для студ. высш. учеб. завед. / О.С. Гребенюк, Т.Б. Гребенюк. – М. : ВЛАДОС – ПРЕСС, 2003. – 384 с.
3. Енциклопедія освіти України / Акад. пед. наук України; гол. редактор В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 480 с.
5. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения в школе / И.А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1985. – 160 с.
6. Коджаспирова Г.М. Словарь по педагогике / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспирова. – М. : ИКЗ «МарТ»; Ростов н/Д: ИЦ «МарТ», 2005. – 448 с.
7. Леонтьев А.А. Психология общения / А.А. Леонтьев. – М., 1997. – 208 с.
8. Педагогика / под ред. Ю.К. Бабанского – М., 1983. – 438 с.
9. Попов А.И. Психология самостоятельности творчества студентов / А.И. Попов. – Казань, 1990. – 185 с.
10. Российская педагогическая энциклопедия / под ред. В.В. Давыдова – М., 1993. – 608 с.